

1 De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie: inleiding

- 1.1 De NOaA en de Nederlandse archeologie
- 1.2 Voor wie is de NOaA?
- 1.3 Wat is de NOaA?
- 1.4 De NOaA en de Archeologische Monumentenzorg
 - 1.4.1 De NOaA in het proces van waardering en selectie
 - 1.4.2 De NOaA en het Programma van Eisen
- 1.5 Korte geschiedenis van de NOaA

1.1: De NOaA en de Nederlandse archeologie

In minder dan vijftien jaar tijd is de Nederlandse archeologie wezenlijk van karakter veranderd. De belangrijkste oorzaak ligt in de Nederlandse ondertekening in 1992 van het *Europese verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed* ('Het verdrag van Malta' of kortweg 'Malta').¹ Sindsdien is het uitgangspunt dat archeologische waarden (het bodemarchief) volwaardig mee moeten worden gewogen in de besluitvorming over de ruimtelijke inrichting van ons land. Naar verwachting wordt dit nieuwe rijksbeleid in 2006 ook wettelijk vastgelegd in een herziening van de Monumentenwet 1988. De zorgplicht, gebaseerd op het veroorzakerprincipe, behelst een financieel-organisatorische verantwoordelijkheid voor de 'verstoorder' met betrekking tot het veiligstellen (*in dan wel ex situ*) van archeologische waarden. Een wezenlijke verandering - gezien vanuit de Monumentenwet 1988 - is de liberalisering van het bestel door de inschakeling van private ondernemingen bij opgravingen. Sinds 2001 mogen commerciële bedrijven - onder bepaalde voorwaarden - boren en gravend onderzoek uitvoeren en erover rapporteren. Hiermee is het aantal belanghebbenden in de archeologie flink gegroeid en verbreed. In het midden van de vorige eeuw werd archeologie nog bedreven door zo'n vijftig archeologen in dienst van universiteiten, enkele gemeenten en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), inmiddels gebeurt dat door zo'n duizend archeologen in dienst van een breed scala van overheids- en private partijen (gemeenten, provincies, bedrijven, etc.).²

Met de introductie van marktwerking is in het archeologische bestel een uitgebreid systeem van kwaliteitszorg opgezet, de onderzoeksagenda (NOaA) maakt hier deel van uit.³ In het huidige systeem van kwaliteitszorg zijn in de Nederlandse archeologie regels vastgelegd voor de uitvoering van onderzoek en zijn verschillende vormen van toezicht geformuleerd. Alleen partijen die erkend zijn door het *College voor de Archeologische Kwaliteit* (CvAK, nu opgegaan in de SIKB)⁴ en over een opgravingsvergunning beschikken mogen via veldwerk (opgravingen, maar ook boringen) actief archeologische resten opsporen en documenteren. Zij zijn daarbij gehouden aan de vaktechnische normen die zijn vastgelegd in de *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie* (KNA). Toezicht op de naleving van de KNA berust bij de *Rijksinspectie voor de Archeologie* (RIA).⁵

Het systeem van kwaliteitszorg voorziet nochtans niet in actuele onderzoeksvragen die bij de verschillende vormen van gravend onderzoek⁶ het uitgangspunt zouden moeten zijn. Gelet op het publieke belang en de investering van publieke en private middelen mag van de archeologie verwacht worden dat ze werkt aan een vernieuwende en wetenschappelijk verantwoorde beeldvorming over het verleden. Concreet: hoe zorgen we ervoor dat de schaalvergroting en verbreding van de archeologie sinds 'Malta' ook daadwerkelijk nieuwe, betekenisvolle kennis over het verleden oplevert? Gezien de grote financiële consequenties die voor particulieren en overheden aan opgravingen zijn verbonden,

¹ Zie het 'Dossier verdrag van Malta' op www.minocw.nl/malta en www.sna.nl/malta

² De ROB verricht uitsluitend nog kleinschalig veldwerk in het kader van de waardering van potentiële monumenten, toevalsvondsten en de ontwikkeling van methoden en technieken.

³ De plaats van de NOaA in het Nederlandse systeem van kwaliteitszorg is kort omschreven in de *Memorie van Toelichting op de Wijziging van de Monumentenwet 1988* (Tweede Kamer, vergaderjaar 2003-2004, 29 259, nr. 3, blz. 18).

⁴ Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (www.sikb.nl)

⁵ www.erfgoedinspectie.nl

⁶ In deze inleiding ligt de nadruk op de kwaliteitszorg rond gravend onderzoek. De mogelijkheid tot het handhaven van kwaliteit gaat immers uiteindelijk terug op de door de Minister verleende opgravingsbevoegdheid. De NOaA heeft echter ook betrekking op duurzaam behoud, want instandhouding *in situ* is het primaire streven van 'Malta' en aan gravend onderzoek gaat altijd een (selectie-)moment vooraf waarbij de vraag wordt gesteld of archeologische resten behoudenswaardig zijn en of dat ter plekke te realiseren is.

zijn expliciete kaders nodig. Het is hierin dat de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) voorziet.

De NOaA is opgezet om op nationaal niveau de samenhang te bevorderen in de doelen en de prioriteiten van het archeologische onderzoek. 'Nationaal' betekent in dit verband nadrukkelijk niet dat de NOaA alleen betrekking heeft op archeologische waarden die van nationale (of internationale) waarde zijn. De NOaA is bedoeld als onderzoeksagenda voor het *gehele* Nederlandse grondgebied (incl. de Nederlandse wateren), voor *alle* archeologische verschijningsvormen en het *gehele* verleden, van de eerste menselijke occupatie van Nederland, zo'n 250.000 à 350.000 jaar geleden, tot omstreeks 1950 na Chr.

Naast de NOaA wordt op dit moment ook gewerkt aan een aantal gemeentelijke, regionale en provinciale onderzoeksagenda's. Het is een goede zaak dat ook op lokaal en provinciaal niveau meer samenhang wordt nagestreefd in onderzoeksdoelen en –prioriteiten. Dergelijke agenda's zullen over het algemeen complementair zijn aan de NOaA en bijdragen aan de lokale of regionale inkleuring ervan.

1.2: Voor wie is de NOaA?

De NOaA is *ván* en *vóór* de archeologische gemeenschap. Zowel lezing als het gebruik van de NOaA vereist een aanzienlijke algemeen-archeologische en periode- en regio-specifieke kennis. Het is aan de *senior archeoloog* om in specifieke onderzoekssituaties creatief en productief om te gaan met de in deze agenda gestelde vragen.

De NOaA is te gebruiken als een inspiratiebron en hulpmiddel bij het formuleren van optimale onderzoeksdoelen en het maken van inhoudelijke keuzes die belangrijk zijn bij de voorbereiding en uitvoering van archeologisch onderzoek.

1.3: Wat is de NOaA?

De NOaA is een gezamenlijk produkt van alle partijen in het archeologische veld (universitaire archeologie, monumentenzorg, gemeentelijk- en provinciaal archeologen, bedrijven) en is ontwikkeld voor al het archeologische onderzoek op het Nederlands grondgebied.

De NOaA geeft inzicht in de spraakmakende thema's en actuele vragen die in de huidige archeologische discussie centraal staan en waaraan nieuw uitvoerend onderzoek een bijdrage kan leveren. In de NOaA wordt soms ook aangegeven wat de meest geschikte onderzoeksmethoden zijn voor de beantwoording van deze vragen; hij verduidelijkt de potentiële relaties tussen uitvoerend onderzoek en vigerende onderzoeksprogramma's en hij geeft inzicht in het belang van specialistisch onderzoek (bijv. van specifieke materiaalcategorieën). Daarnaast functioneert de NOaA als een platform voor uitwisseling van opvattingen en inzichten van uitvoerende partijen, consultants, voorbereiders en projectleiders van opgravingen, materiaalspecialisten en (academische) onderzoekers. Alleen door continue uitwisseling tussen al deze verschillende betrokkenen in de archeologie kan het huidige onderzoek richtinggevend worden voor toekomstige opgravingen en de uitwerking daarvan.

De NOaA is een afspiegeling van de voortschrijdende kennis met betrekking tot ons erfgoed en ons verleden. Nieuwe gegevens uit opgravingen en de bijbehorende standaardrapportages zullen voortdurend in nieuwe kennis moeten worden omgezet. Met andere woorden: in een groter wetenschappelijk, synthetiserend kader geplaatst moeten worden. Alleen dan kunnen archeologen er zorg voor dragen dat de schaalvergroting in het archeologisch onderzoek als gevolg van 'Malta' onze kennis van het verleden ook daadwerkelijk ten goede komt.⁷ Er bestaat een terechte zorg over de toekomstige mogelijkheden om het enorme aanbod aan nieuw onderzoek daadwerkelijk te vertalen naar syntheses en nieuwe inzichten.⁸ De paradoxale situatie doet zich namelijk voor dat de financiering van universitair onderzoek en onderwijs al jarenlang stagneert, ondanks de enorme groei van het uitvoerend onderzoek.

De NOaA 1^e versie omvat in totaal 24 inhoudelijke hoofdstukken, waarvan tien thematische hoofdstukken en veertien hoofdstukken waarin een combinatie van een specifieke regio en een specifieke periode centraal staat.

⁷ Hierin kunnen ook lokale en regionale onderzoeksagenda's een belangrijke rol vervullen.

⁸ Het is daarom te hopen dat de recente investeringen van de kant van het ministerie van OCW en NWO in het programma 'Oogst van Malta' worden gecontinueerd.

Op de website staat de versie zoals deze is geaccepteerd door de projectgroep NOaA; deze tekst verandert niet tot het moment waarop sprake is van een nieuwe, geaccepteerde, versie. Bij ieder hoofdstuk is het versienummer en de acceptatiedatum vermeld. Het versienummer dient in een literatuuropgave overgenomen te worden.

Zoals elke wetenschappelijke discipline is ook de archeologie voortdurend in ontwikkeling – zowel in theoretische, maatschappelijke als methodisch-technische zin. Daarom is het logisch dat ook de NOaA een dynamisch karakter heeft. Deze 'NOaA 1e versie' is dus geen statisch eindproduct; het is uitdrukkelijk de bedoeling de agenda verder uit te werken en te onderhouden of te vernieuwen. Daarvoor zal een breed samengestelde projectgroep (of 'redactie') verantwoordelijk zijn.

De agenda zal door dynamische interactie van alle betrokken partijen in volgende versies aangescherpt worden en *up-to-date* worden gemaakt. Uiteraard zullen herzieningen het onderwerp zijn van *peer review* en andere procedures die de legitimiteit borgen.

De NOaA 1^e versie geeft een actueel overzicht van de stand van kennis, thema's en de huidige vragen die binnen de archeologische gemeenschap leven. Daarmee is de NOaA *richtsnoer en inspiratiebron* voor het uitvoerende, borende en gravende onderzoek. De NOaA is niet in de eerste plaats bedoeld als naslagwerk van onze kennis over het pre- en (proto)historische verleden van Nederland; hij brengt in kaart waar op dit moment de grenzen van onze kennis liggen en welke vragen beantwoord moeten worden om nieuwe, betekenisvolle kennis te genereren.

Een belangrijk doel van de NOaA is het bevorderen van de aansluiting tussen wetenschappelijke onderzoeksthema's en het aan de zorgplicht gebonden uitvoerend onderzoek. Door de snelle toename van het aantal opgravingen, de dreigende versnippering van kennis en de verzakelijking van het opgravingsbedrijf is er een groeiende behoefte aan inhoudelijke-kwalitatieve impulsen. Al was het maar door het nijpende gebrek in ons land aan recente handboeken of actuele overzichten van kennis over specifieke perioden en gebieden.⁹ De NOaA kan dan ook dienen als startpunt voor Programma's van Eisen en het uiteindelijke synthetiserende onderzoek.

1.4: De NOaA en de Archeologische Monumentenzorg

Het is goed om de NOaA te plaatsen in het proces van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ). Sterk vereenvoudigd kent de AMZ-cyclus vier opeenvolgende en nauw samenhangende fasen.

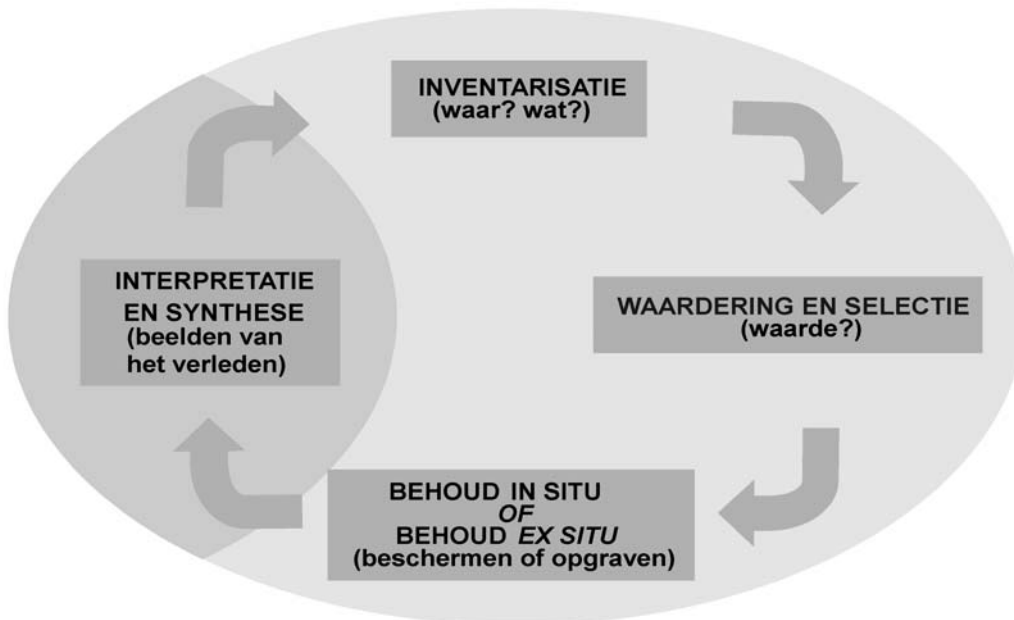


Fig. 1.1 *Cyclus van de Archeologische Monumentenzorg*

⁹ Voor de prehistorie zijn onlangs verschenen: Louwe Kooijmans, .L.P., P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A.L. van Gijn (red.) 2005: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam; en Deeben, J., E. Drenth, M-F. van Oorsouw & L. Verhart (red.) 2005: *De Steentijd van Nederland*, Archeologie 11/12, Zutphen.

De eerste fase behelst de inventarisatie (bijv. kartering) en documentatie van archeologische waarden: waar in de bodem is wat aanwezig? In de tweede fase wordt aan de hand van een reeks heldere *criteria* vastgesteld welke waarde de gekarteerde resten hebben¹⁰, zodat op basis van geëxpliciteerde *normen* vervolgens een selectie kan worden gemaakt: welke resten verdienen het behouden te worden (*in* of *ex situ*) en welke mogen ongezien verloren gaan? In de derde fase wordt het behoud vormgegeven van de gewaardeerde en geselecteerde resten: is het mogelijk om de archeologische resten in de bodem te behouden of moeten ze – bijvoorbeeld onder druk van ruimtelijke ontwikkelingen - opgegraven worden? In het eerste geval moet worden vastgesteld hoe bescherming *in situ* (instandhouding) wordt vormgegeven, in het tweede geval hoe de opgraving moet worden uitgevoerd en uitgewerkt. In de vierde en laatste fase van de AMZ-cyclus worden tenslotte de resultaten van het uitgevoerde onderzoek 'opgewerkt' tot nieuwe kennis over de Nederlandse geschiedenis. Deze kennis op haar beurt vormt weer de inbreng voor de eerste procesfase. De cyclus is rond. Hieronder zal per fase de rol van de NOaA worden besproken.

1.4.1: De NOaA in het proces van waardering en selectie

Bij het nemen van beslissingen over ruimtelijke ingrepen moeten ook beslissingen worden genomen over de omgang met archeologische vindplaatsen. Daarbij is sprake van twee opeenvolgende stappen, de stap van waardering en die van selectie. In de eerste stap wordt op basis van een reeks van *criteria* – i.e. zichtbaarheid, herinneringswaarde, gaafheid, conservering, context, informatiewaarde, zeldzaamheid en representativiteit - vastgesteld welke wetenschappelijke- en welke belevingswaarde een archeologische vindplaats heeft. In de tweede stap wordt op basis van *normen* beslist of een vindplaats daadwerkelijk voor behoud ter plekke of voor destructief veldonderzoek in aanmerking komt (vastgelegd in het zogeheten selectiebesluit). Bij de vaststelling van deze normen is sprake van een combinatie van overwegingen, van maatschappelijke, politiek-beleidsmatige en financiële aard.

In de eerste stap van waardering speelt de NOaA een rol, in de tweede stap van selectie nadrukkelijk niet. Het is gangbaar dat de waardering van een vindplaats gebeurt op basis van *expert judgement*. De NOaA probeert hier verandering in te brengen doordat in de verschillende hoofdstukken uitspraken worden gedaan over de zeldzaamheid van vindplaatsen, over de stand van kennis (en daarmee over de informatiewaarde) en over de gemiddelde conservering en gaafheid van vindplaatsen. Overigens betreft het hier nog steeds kwalitatieve oordelen: in de toekomst is het noodzakelijk om genoemde parameters beter te operationaliseren.

Zoals gezegd speelt de NOaA geen rol in het selectiebesluit. De agenda spreekt zich niet uit over de vraag of bepaalde periodes van het verleden, bepaalde gebieden, bepaalde vindplaatstypen of bepaalde archeologische fenomenen wel of niet voor onderzoek in aanmerking komen. Het is de mening van de projectgroep dat keuzes gemaakt moeten worden op basis van het in Nederland gebruikelijke systeem van waardering en niet op basis van (tijdgebonden) uitspraken over wat wel of niet interessant is. Elke periode, elk gebied en elk complextype, onafhankelijk van de huidige stand van kennis, leent zich voor betekenisvol onderzoek naar het verleden.

Als een vindplaats eenmaal is aangemerkt als behoudenswaardig vormt de NOaA een inspiratiebron en hulpmiddel bij het formuleren van optimale onderzoeksdoelen en het maken van inhoudelijke keuzes die belangrijk zijn bij de voorbereiding en uitvoering van het onderzoek.

1.4.2: De NOaA en het Programma van Eisen

Op het moment van een bodemverstoring staat de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer centraal; dat wil zeggen de relatie tussen de initiatiefnemer van een ruimtelijke ingreep (de 'verstoorder') en de partij die zorg draagt voor het uitvoerende archeologische onderzoek.

Opdrachtgevers beschikken slechts bij uitzondering over expertise op archeologisch gebied;¹¹ voor de vormgeving van hun zorgplicht zijn ze daarom afhankelijk van het advies en de inzet van buitenstaanders. Vanaf het einde van de jaren negentig werd daarvoor door opdrachtgevers vooral een beroep gedaan op de rijks- en provinciale overheid; de laatste jaren is er echter sprake van een significante verschuiving naar commerciële partijen. Zij leveren procedurele, procesmatige en inhoudelijke expertise met betrekking tot de erfgoedzorg. In alle gevallen zullen zij de opdrachtgever dienen te wijzen op wat goed opdrachtgeverschap (de zorgplicht) is en hoe dat vertaald kan worden in een zogeheten Programma van Eisen (PvE). Dit PvE is de basis voor de offerte en het Plan van Aanpak (PvA) van de opdrachtnemer.

¹⁰ Waardering van een vindplaats vindt plaats op basis van: gaafheid, conservering, context, informatiewaarde, zeldzaamheid en representativiteit.

¹¹ Gemeenten met een eigen archeologische dienst vormen hier een uitzondering op.

Vanuit het besef dat de kwaliteit van de vraag in een geliberaliseerd bestel geborgd dient te worden, zijn in de KNA normen en richtlijnen opgenomen waaraan een PvE moet voldoen. De KNA biedt een uitgebreid *format* voor de uitvoering van onderzoek op methodisch-technisch niveau. De KNA biedt geen houvast voor de inhoudelijke invulling van het onderzoek, dat wordt overgelaten aan de opsteller van het PvE. Van hem of haar wordt een bijzondere expertise verwacht; hij of zij is naar de regels immers senior archeoloog. Echter, van geen enkele senior archeoloog kan en mag worden verwacht dat hij of zij in staat is een goed PvE te schrijven voor iedere willekeurige periode van onze geschiedenis of iedere willekeurige (archeo-)regio. De NOaA biedt dan ook een handreiking voor senior archeologen om in specifieke projecten invulling te geven aan voor het huidige onderzoek relevante vraagstellingen.¹²

De positie van de NOaA in de AMZ-cyclus kan resumerend als volgt worden omschreven.

De NOaA biedt in algemene zin aanknopingspunten voor de waardering van archeologische complexen of vindplaatsen. In de agenda worden per periode en per regio kennisleemten en onderzoeksvragen opgesomd. De mogelijkheden tot opvullingen en beantwoording daarvan door onderzoek van een vindplaats kunnen voor deze vindplaats leiden tot een hogere waardering. De NOaA vormt het uitgangspunt voor de vormgeving van opgravend onderzoek en in sommige gevallen ook voor behoudsmaatregelen. Voor concrete projecten biedt de NOaA inhoudelijke inspiratie bij het opstellen van PvE's en PvA's voor opgravingen, en soms ook voor concrete inrichtingsmaatregelen, bijvoorbeeld als het gaat om het behoud van specifieke materiaalcategorieën of stratigrafische niveaus.

1.5: Korte geschiedenis van de NOaA

In januari 2001 werden de eerste ideeën over een Archeologische Onderzoeksagenda gepresenteerd tijdens het jaarlijkse Symposium Archeologie & Theorie aan de Universiteit van Leiden, waarna een eerste publicatie in de Archeobrief volgde.¹³ Korte tijd later werd door de ROB en de onderzoeksschool archeologie ARCHON het initiatief genomen tot de realisatie van een dergelijke onderzoeksagenda.¹⁴ Vanaf die tijd is een projectgroep - bestaande uit enkele ROB-ers en ARCHON-leden - aan de slag gegaan met het formuleren van een heldere doelstelling, de te volgen route en het opstellen van een (inhoudelijk) *format*. Deze projectgroep werd in 2002 uitgebreid met vertegenwoordigers van de gemeentelijke archeologen (CGA) en het archeologische bedrijfsleven (VOiA).¹⁵

Vanaf het begin was er overeenstemming over het belang en de potentie van een archeologische onderzoeksagenda; de NOaA zou zich vooral moeten richten op het stimuleren van samenwerking tussen onderzoekers met verschillende achtergronden en geledingen uit het archeologisch bestel. Verder moest de agenda voldoende draagvlak hebben bij de verschillende instellingen die betrokken zijn bij de uitvoering van archeologisch onderzoek en erfgoedzorg (met name universiteiten, ROB, gemeentelijke archeologen, provinciaal archeologen en archeologische bedrijven) en vooral geen dwingend, voorschrijvend karakter hebben, dus ruimte en inspiratie bieden aan individuele onderzoekers, zowel in de academische wereld als binnen de archeologische bedrijven. Aanvankelijk werd een beperkte NOaA nagestreefd.

Begin 2003 zijn auteurs voor de verschillende NOaA-hoofdstukken aangezocht. Bij aanvang (2002) waren zo'n 60 mensen bij de NOaA betrokken, in 2005 waren dat er 170.¹⁶

Tijdens een aantal plenaire bijeenkomsten (van projectgroep en auteurs) werden de doelen aangescherpt en de opzet bijgesteld. In de zomer van 2003 zijn de ongeveer 75 auteurs, deskundigen op diverse terreinen, met hun werk begonnen. De opeenvolgende conceptteksten zijn steeds onderling besproken en voorgelegd aan ruim 90 kritische 'meelezers'. Hiermee is ongeveer een vijfde van de Nederlandse archeologen actief bij de totstandkoming van de NOaA betrokken geweest.

¹² Dit NOaA omvat de "wat willen we weten-vraag". De NOaA voorziet in het algemeen niet in de "hoe gaan we het doen-vraag", zoals de te gebruiken methoden en technieken en onderzoeksstrategie (richtlijnen). Het ontbreken hiervan is nog een groot probleem.

¹³ Harry Fokkens, Bert Groenewoudt, Erik Jungerius 2001: Naar een onderzoeksagenda voor de Nederlandse archeologie. *Archeobrief* 18.

¹⁴ De NOaA is ingekaderd in het ARCHON/NWO-programma 'Oogst van Malta'.

¹⁵ De provinciaal archeologen hebben geen zitting genomen in de NOaA-projectgroep.

¹⁶ Onder andere archeologen, historici, ingenieurs, biologen, natuurkundigen, geologen, fysisch en historisch geografen. Auteurs en meelezers zijn afkomstig van de Nederlandse universiteiten, overheden en instellingen, waaronder gemeentelijk- en provinciaal archeologen, ROB, musea, ICN, RIZA, TNO en archeologische bedrijven.